

7^η διάλεξη

Οι βιβλιοθήκες της παλαιολόγειας εποχής μέσα από τις επιστολές

1. Βυζαντινή επιστολογραφία:

- Κύριες αρετές επιστολής κατά Φιλόστρατο (2^{ος} αι.): σαφήνεια, κατανοητή και συνάμα εκλεπτυσμένη γλώσσα (μεταξύ αττικής και εξευγενισμένης ομιλουμένης) και αποφυγή προσποίησης.
- Συνηθέστεροι όροι: επιστολή, γράμμα, γραφή, χάρτης, χαρτίον, πιττάκιον (πίττα, πίσσα: σφραγίδα της επιστολής που διπλωνόταν)

Τύποι επιστολών

(Διαίρεση που σχετίζεται με τον σκοπό και τον τρόπο δημιουργίας)

α. Υπηρεσιακές επιστολές:

Δεν προοριζόταν αρχικά για δημοσίευση. Οι σκοποί σύνταξής τους ήταν πρακτικοί και απευθύνονταν σε αρχές και υπηρεσιακά πρόσωπα.

Σημαντικές υπηρεσιακές επιστολές περιλαμβάνονται στα corpora των επιστολών του Μιχαήλ Ψελλού, Γρηγορίου Κυπρίου, Νικολάου Α΄, Φωτίου, Αθανασίου Α΄.

β. Ιδιωτικές επιστολές:

Επίσης πρακτικοί οι σκοποί δημιουργίας τους. Αποδέκτης τους ήταν ιδιώτης. Περιέχουν περισσότερα πραγματικά στοιχεία από όλες τις άλλες ομάδες και είναι λιγότερο επηρεασμένες από τη ρητορική. Διαχωρίζονται από τις φιλολογικές-ιδιωτικές.

γ. Φιλολογικές επιστολές:

Γράφονταν χωρίς άμεση αφορμή για περισσότερους αναγνώστες ή για μελλοντική ανάγνωση και δημοσίευση

Διακρίνονται σε =

→ διδακτικές (κυρίως θεολογικές) αλλά και με κοσμικά θέματα (Ψελλός, Γρηγοράς)

→ αφιερωματικές-ένθετες: προτάσσονται σε φιλολογικά έργα

→ μιμητικές: μιμείται το ύφος του αποδέκτη ή προσαρμόζεται ή το πρότυπό του (Λιβάνιος-Γρηγόριος Κύπριος)

→ στερεότυπες: συντάσσονται σύμφωνα με υποδείγματα, απογυμνώνονταν από κάθε πραγματικό στοιχείο (εξαιρετικοί μόνο τεχνίτες του λόγου καταφέρνουν να διαμοι-ράσουν συμμετρικά τέτοιες επιστολές στις συλλογές τους).

δ. Φιλολογικές ιδιωτικές επιστολές:

Η αφορμή σύνταξής τους είναι πραγματική. Προορίζονταν ωστόσο και για άλλους ακροατές ή για την ενδεχόμενη ένταξή τους σε κάποια συλλογή επιστολών. Αποτελούν κάτι ενδιάμεσο μεταξύ ιδιωτικής και φιλολογικής επιστολής και ταυτόχρονα αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο τμήμα των σωζόμενων επιστολών. Το θέμα τους είναι συχνά ασήμαντο: αποστολή βιβλίων, νέα διαμονή, προσωπική κατάσταση, ταξιδιωτικές, μονωδίες κά.

Χαρακτηριστικά της βυζαντινής επιστολής

- επιστολή = συνάντηση με τον αποδέκτη

- επανάληψη μοτίβων-θεμάτων:
 - άγών
 - μέτρον
 - σιγή
 - είδος προσφώνησης
 - φιλία
 - μυθολογικοί τόποι
 - παραμυθία-παρηγορία
 - κατηγορία/υπεράσπιση
 - σύσταση
 - μεταφορά δώρων
 - μεταφορά χειρογράφων
 - δικαιολογίες για την απουσία επιστολών (έλλειψη γραφικής ύλης, ταχυδρόμος, καιρός κτλ.)
 - μεταφορές (άνοιξη, πνευματική πατρότητα κ.α.)
 - φιλοσοφικές απόψεις (λ.χ. ζωή-θάνατος)
 - έπαινος αυτοκράτορα
 - έπαινος Κωνσταντινούπολης

Τα παραθέματα στις επιστολές

- άμεση και συνειδητή παράθεση (Markierung)

→ στόχος επιστολογράφου: α) για να διανθίσει ρητορικά και γλωσσικά το δικό του κείμενο, είτε β) για να ενισχύσει την απαιτούμενη πειστικότητα των λεγομένων του, είτε γ) ακόμη για να εξυπηρετήσει τις εκάστοτε επιστολικές του ανάγκες που συνδέονται κυρίως (i.) με το καθαυτό περιεχόμενο και το

- επικοινωνιακό πλαίσιο της επιστολής που συντάσσεται εκείνη τη στιγμή ή (ii.) με ειδικές παραμέτρους που αφορούν το πρόσωπο του αποδέκτη της.
- Με παραλλαγές (γραμματικές, συντακτικές, σειράς λέξεων) (Absorption).
 - Δάνεια χωρία που δεν είναι γνωστό αν αποτελούν προϊόν αφομοίωσης ή όχι, αν επιλέγονται συνειδητά και εσκεμμένα από τον επιστολογράφο ή όχι.
 - Τυποποιημένες εκφράσεις γνωστές και από έργα άλλων συγγραφέων.
 - Λογότυποι (=formulae)

Δομή επιστολών

A. Προοίμιο:

Το προοίμιο είναι σημαντικό μέρος της επιστολής. Ο Hunger στη μελέτη του για τα προοίμια των βυζαντινών αυτοκρατορικών εγγράφων δηλώνει πως λόγος χωρίς προοίμιο ονομάζεται «ακέφαλος». Οι συγγραφείς φιλολογικών ιδιαίτερα επιστολών είχαν τις περισσότερες φορές συνείδηση του γεγονότος ότι το προοίμιο άξιζε ιδιαίτερη προσοχή και η ύπαρξή του ουσιαστικά αποτελούσε για αυτούς μια υφολογική δέσμευση. Συχνά, μάλιστα, το κύριο ενδιαφέρον του επιστολογράφου συγκεντρωνόταν στο προοίμιο ως σημαντικό ρητορικό μέρος της επιστολής και αυτό φαίνεται και από τις συνδετικές προτάσεις που εμφανίζονται κατ' επανάληψη και οι οποίες είχαν ως στόχο να ολοκληρώσουν το προοίμιο και ταυτόχρονα να οδηγήσουν στο επόμενο μέρος της επιστολής: «καὶ τὰ μὲν οὕτως», «Ἀλλὰ τὰ μὲν οὕτως ἔσται», «Καὶ τοῦτο μὲν οὕτως».

Ως προς τον τρόπο εισαγωγής ένα προοίμιο μπορεί να ξεκινάει με έναν ή περισσότερους από τους παρακάτω τρόπους:

- α. με μία γνωμική ή αποφθεγματική διατύπωση.
- β. με χρονική διατύπωση
- γ. με παράθεμα.
- δ. με προσωπική αντωνυμία.
- ε. με υπόθεση.
- στ. με παροιμία.
- ζ. με ερώτηση.

Ως προς το περιεχόμενο στο προοίμιο μιας επιστολής είναι δυνατόν να συναντήσει κανείς ένα ή περισσότερα από τα εξής θέματα:

- α. έπαινος αποδέκτη.
- β. έπαινος αυτοκράτορα.
- γ. ανάγκη/χαρά επιστολικής επικοινωνίας.
- δ. μέτρον επιστολής.
- ε. παρήγορη επίδραση επιστολής.

στ. σιγή αλληλογράφου.

ζ. πνευματική πατρότητα επιστολογράφου.

η. φιλία.

θ. σύσταση.

ι. φιλοσοφικού περιεχομένου απόψεις (κακία, θυμός, δυστυχίες – συμφορές ζωής, αλήθεια – ψεύδος).

Ως προς τη δομή του το προοίμιο μιας επιστολής, ανάλογα με το πόσα θέματα θίγει, μπορεί να είναι αντίστοιχα 1. μονομερές, 2. διμερές, 3. τριμερές κ.ο.κ. κατά το πρότυπο της δομής των προοιμίων των βυζαντινών αυτοκρατορικών εγγράφων.

B. Κύριο μέρος:

Το κύριο μέρος μιας επιστολής είναι αυτό που –περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο– εκπληρώνει και τους σκοπούς συγγραφής της. Και αντίστροφα· οι στόχοι ενός επιστολογράφου κατά τη σύνταξη της επιστολής του είναι αυτοί, οι οποίοι καθορίζουν και το περιεχόμενο, το ύφος, τη γλώσσα και τη δομή του κύριου μέρους της. Ωστόσο, παρά τους συμβατικούς θεωρητικούς κανόνες και τους υφολογικούς καταναγκασμούς, οι οποίοι δεσμεύουν τον κάθε συγγραφέα κατά τη δημιουργία των κειμένων του, στο κύριο μέρος της επιστολής ο επιστολογράφος έχει τη δυνατότητα περισσότερο από οπουδήποτε αλλού να αναπτύξει πιο ελεύθερα και με το ιδιαίτερο προσωπικό του ύφος τις δυνατότητες και ικανότητές του.

Γ. Επίλογος

Οι βυζαντινοί επιστολογράφοι προσπαθούσαν συχνά να προσδώσουν έναν ιδιαίτερο τόνο και στον επίλογο της επιστολής. Τις περισσότερες φορές, όταν το κλείσιμο μιας επιστολής δεν περιλαμβάνει μόνο τον κλασικό τύπο χαιρετισμού «ἔρρωσο», ζητούν τις προσευχές του αποδέκτη, ή τον παρακαλούν να μην ξεχνά τον αποστολέα. Άλλοτε, πάλι, χρησιμοποιούν προσκυνηματικές φράσεις ή εναποθέτουν την υγεία του παραλήπτη και της οικογένειάς του στα χέρια του Θεού, γεγονός που τους οδηγεί σε εκτενέστερο τελικό χαιρετισμό. Επίσης, εκτός από τους χαιρετισμούς και τις πληροφορίες σχετικά με την υγεία, ο επίλογος μιας επιστολής μπορεί ως προς το περιεχόμενό του να περιλαμβάνει κάποια αίτηση του αποστολέα ή να είναι κυρίως η συμπερασματική κατάληξη του κειμένου που προηγήθηκε.

Οι προσφωνήσεις

Σύμφωνα με τον ορισμό των F. Braun, A. Kohz και K. Schubert προσφώνηση είναι «die sprachliche Bezugnahme eines Sprechers auf seinen oder seine Gesprächspartner» και τύποι προσφώνησης «sind die Wörter und Wendungen, die der Anrede dienen. Sie beziehen sich auf den Gesprächspartner und enthalten so eine starke deiktische

Komponente». Οι προσφωνήσεις μπορούν να είναι άμεσες, σε κλητική πτώση ή, όταν κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν, σε ονομαστική, ή έμμεσες, όταν ένας τύπος προσφωνήσης ενσωματώνεται στο περιβάλλον της πρότασης και χαρακτηρίζεται από τη χρήση του τρίτου προσώπου· σε αυτήν την περίπτωση συχνή είναι η χρήση και αφηρημένων εννοιών – τύπων, όπως είναι οι λέξεις «φιλότης», «όσιότης» ή «άγιότης».

Ως προς το περιεχόμενο οι προσφωνήσεις μπορούν να σχετίζονται:

α. i. με τα ονόματα των αποδεκτών (και την ετυμολογική τους προέλευση ή σε συνδυασμό με τον τόπο καταγωγής του ατόμου που προσφωνείται):

ii. με τον τίτλο, το επάγγελμα ή τις δραστηριότητές τους (ακολουθούμενα και από επαινετικά για τη δράση και λειτουργία τους επίθετα κυρίως):

iii. με τις φιλικές, συγγενικές – και όχι μόνο – σχέσεις, πραγματικές ή φανταστικές, που συνδέουν αποστολέα και παραλήπτη (φίλτατε)

β. i. με τη μίμηση της αρχαιότητας (ἄριστε, βέλτιστε, ἀγαθέ, γενναῖε, κεφαλῇ):

ii. με τη χριστιανική παράδοση (ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ, κεφαλῇ)

Ως προς τη δομή και το σχηματισμό τους διακρίνουμε τις εξής κατηγορίες τύπων προσφωνήσεων:

α. Άμεσες προσφωνήσεις

i. μονομελῆς μονολεκτική

ii. περιφραστική

iii. με περισσότερα ισότιμα μέλη χωρίς συμπληρωματικές λέξεις

iv. με περισσότερα ισότιμα μέλη και συμπληρωματικές λέξεις

β. Έμμεσες προσφωνήσεις

i. μονολεκτική

ii. περιφραστική:

iii. με περισσότερα ισότιμα μέλη χωρίς συμπληρωματικές λέξεις:

iv. με περισσότερα ισότιμα μέλη και συμπληρωματικές λέξεις:

Ο καταληκτήριο ρυθμός των προτάσεων των επιστολών

Συνηθέστεροι και προτιμώμενοι: 2-PP / 2-PPr (δευτερευόντως 4-PP ή 4-PPr)

Αποφεύγονται συστηματικά οι άρρυθμοι περιττοί τύποι 0, 1, 3 και 5 αλλά και ο χαλαρός άρτιος τύπος 6.

2. Οι βιβλιοθήκες της παλαιολόγειας εποχής μέσα από τις επιστολές

- Γρηγόριος Β΄ Κύπριος: διέθετε μια πλούσια και ποικίλου περιεχομένου βιβλιοθήκη, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη μας και το γεγονός ότι η αγάπη του για τα βιβλία τον οδήγησε στο να αναζητά συνεχώς χαρτί και περγαμινές για να αντιγράφει τους

κώδικες που ήθελε να μελετήσει: Gregory II of Cyprus, *Letter* 39, ed. Eustratiades, p. 28, lines 22-24: Χάρτης οὐκ ἔστι μοι, καὶ δεῖσαν γράφειν, καθ' οὗ γράφειν οὐκ ἔχω. Εἰ τοίνυν σοι μέλει κάμει τι γράφειν, ὅπως ἡμῖν καὶ χάρτης τὸ μόνον γραμμάτων ὑποκείμενον γένηται, φρόντισον and *Letter* 38, p. 27, lines 21-23: Δανεισάμενος γὰρ, εἴθ' ὁρμήσας εἰς ἀντιγραφάς, ὅσου μὲν μέλανος καὶ ἀσβόλης ἐνέπλησεν ἐὼ, ἀλλὰ τελευτῶν δὴ καὶ νινελαίου (;) ἐν πολλοῖς τοῦ βιβλίου κατέχεεν, ὡς ἀχρεῖῶσαι μὲν αὐτό.

- Κατείχε βιβλία με ἔργα του Πλάτωνα, του Δημοσθένη και του Αιλίου Αριστείδη, καθώς επίσης διέθετε τις επιστολές του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, τα Ἠθικά του Μ. Βασιλείου και ένα βιβλίο για τους προφήτες: Gregory II of Cyprus, *Letter* 28, ed. Eustratiades, p. 20, lines 16-19: αἴσχιστον ἡμῖν βιβλίον οἷον οὐκ ἂν ποτ' ἡλπίσαμεν τὸν καλὸν ἀπειργασαί Πλάτωνα, πάντως γε καταφρονήσας καὶ τὰς ἀξιώσεις τὰς ἡμετέρας θέμενος παρ' οὐδέν, *Letter* 100, p. 77, line 6: τὸ βιβλίον ἡμῶν ὁ Δημοσθένης and *Letter* 38, p. 27, lines 18-19: ὅσον ἡ περὶ τὸν ἐμὸν Ἀριστείδην βλάβη καὶ καταφρόνησις, Gregory II of Cyprus, *Letter* 98, ed. Eustratiades, p. 75, lines 7-8: ἐπεθύμουν δ' οὐκ ἄλλο ἢ μετιέναι τινὰς τῶν τοῦ μεγάλου θεολόγου ἐπιστολῶν and *Letter* 30, p. 22, lines 5-6: Τὴν βίβλον τῶν προφητῶν ἀπαιτῶ νῦν ἤδη, ἀλλ' οὐκ αἰτῶ. See also Gregory II of Cyprus, *Letter* 17, ed. Kotzabassi, p. 158, lines 22-24: πέμπε σπουδῇ τὴν τῶν Ἠθικῶν, ἐκείνων δὴ Ἠθικῶν, ἅπερ ἐπὶ τῷ βελτίστῳ πάσης ψυχῆς, ἡ οὐρανία βασιλείου ἐξεπονήσατο καὶ συνέταξε φρήν.
- Στην επιστολή υπ' αριθμ. 58 φαίνεται ότι αναζητούσε ένα βιβλίο με τα σχόλια του Συριανού στον Παρμενίδη του Πλάτωνα. Από την ίδια επιστολή που αποστέλλει σε κάποιον Σκουταριώτη αποδεικνύεται ότι δανειζόταν συχνά κώδικες από τον αποδέκτη: Gregory II of Cyprus, *Letter* 58, ed. Eustratiades, p. 40, lines 27-28: αὐτῷ δὲ μόνον τὰ εἰς τὸν Πλάτωνος Παρμενίδην ἐκπονηθέντα τῷ Συριανῷ, Gregory II of Cyprus, *Letter* 58, ed. Eustratiades, p. 40, lines 23-27: Ἐβουλόμην μὲν λέγειν ἐν προοιμίῳ ὅτι βιβλίον εἰληφὼς παρὰ σοῦ καὶ ἀποδιδούς, ἐπειδὴ ἀποδίδωμι, ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ αἰτοῦμαι λαβεῖν, ἀλλ' ἵνα μὴ χρεωστικῶς τις οἴηται ἀξιοῦν λαμβάνειν ἡμᾶς, καὶ οὐ κατὰ χάριν, οὕτω μὲν αὐτίκα παραιτοῦμαι λέγειν.
- Για τη βιβλιοθήκη που θα είχε στην κατοχή της η Θεοδώρα Ραούλαινα οι πληροφορίες που μας παρέχονται είναι κυρίως ἑμμεσες και όχι πάντα πλούσιες ή ακριβεῖς. Δύο εἶναι μόνο τα αὐτόγραφα χειρόγραφα της που σώζονται και περιέχουν τους λόγους του Αἰλίου Αριστείδη και τα σχόλια του Σιμπλικίου στα Φυσικά του Αριστοτέλη. Από την ἄλλη, δεν ἔχουν διασωθεῖ επιστολές της προς τους λογίους της εποχῆς, με ἀποτέλεσμα μία ἀπὸ τις σημαντικότερες πηγές πληροφόρησής μας σχετικά με τα βιβλία που διέθετε να αποτελοῦν μόνο εκείνες που της ἀπέστειλαν ο πατριάρχης Γρηγόριος Β΄ Κύπριος, ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Μάξιμος Πλανούδης και ο Κωνσταντῖνος Ακροπολίτης. Σύμφωνα με αυτές η

Ραούλαινα διέθετε ένα χειρόγραφο με έργα του Δημοσθένη, τα Ἠθικά του Μ. Βασιλείου, ένα βιβλίο Αρμονικής, καθώς και έναν μαθηματικό κώδικα, ενώ έλαβε από τον Χούμνο ένα χειρόγραφο που περιείχε τα Μετέωρα του Αριστοτέλη συνοδευόμενα από τα σχόλια του Αλεξάνδρου Αφροδισιάδας: Gregory II of Cyprus, Letter 17, ed. Kotzabassi, p. 158, lines 18-19: ὅλην ἡμῶν λήψεται τὴν βίβλον, τὴν ἔχουσιν μὲν τῶν Δημοσθένους λόγων τοὺς ἐξελεγμένους τὲ καὶ λαμπροὺς, Maximus Planudes, Letter 68, ed. Leone, p. 103, lines 11-14: ὅτι δ' ἔχρην τὴν ἀρμονικὴν ἡμᾶς διορθοῦν (...) ἢ γε μὴν ἡμετέρα βίβλος ἀπὴν, πρὸς ἣν ἔδει βλέποντα τὴν ὑμετέραν εὐχερῶς διορθοῦν, Constantine Acropolites, Letter 60, ed. Leone, p. 155, lines 1-5: Τὴν βίβλον, εὐγενεστάτη καὶ σοφωτάτη κυρία μου, ὡς ἐκ παρόδου διήλθομεν, οὐ τοσοῦτον διὰ νωθείαν, οὐ μὴν οὐδὲ διὰ τὴν τῶν μαθηματικῶν ἀπειρίαν, ὅσον διὰ τὴν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ψευδῇ διελεγομένην ἐπαγγελίαν, καθαπερεὶ σου καὶ ἡ εὐγένεια ἔφθακεν ἐπικρίνασα, Nicephorus Choumnos, Letter 76, ed. Boissonade, p. 92, lines 16-20: Καὶ γοῦν ὅπερ εἶχον μόνον πέμπω βιβλίον, Ἀριστοτέλους Μετέωρα (...) ἔστι δὲ καὶ τὰ τῷ Ἀλεξάνδρῳ πονηθέντα τῶν Μετεώρων ἔνεκεν.

- Σε κάθε περίπτωση πάντως και με βάση τις πληροφορίες των πηγών σχετικά με τα βιβλιογραφικά της ενδιαφέροντα και την έντονη αντιγραφική της δραστηριότητα, η βιβλιοθήκη της Ραούλαινας ήταν πλούσια και πρέπει να την κοσμούσαν αρκετά από τα κλασικά έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων: Gregory II of Cyprus, Letter 17, ed. Kotzabassi, p. 157, lines 1-3: Παρώσαντο μὲν βίβλους τὰς ἡμετέρας αἰσαί, καὶ τῆς ἀνειμένης αὐταῖς κεῖσθαι χώρας, εἷς τι στενὸν τῆς οἰκίας συνήλασαν· τοσαῦται γάρ εἰσι, καὶ οὕτω πρωτεύουσιν ἐνθαδί.
- Κάτοχος μιας πλούσιας βιβλιοθήκης μεταξύ του 13^{ου} και του 14^{ου} αιώνα, γεγονός που μαρτυρεί και την οικονομική του ευρωστία, υπήρξε ο μητροπολίτης Κρήτης από το 1285 Νικηφόρος Μοσχόπουλος. Λεπτομερείς πληροφορίες για την αγορά, επεξεργασία, αντιγραφή ή αφιέρωση χειρογράφων που σώθηκαν από τη βιβλιοθήκη του αντλούμε τόσο από τα επιγράμματα και τις πεζές αφιερώσεις του που τα συνόδευαν, όσο και από τις επιστολές που του απέστειλαν ο ανεψιός του Μανουήλ Μοσχόπουλος¹ και ο Μανουήλ Γαβαλάς (μετέπειτα Ματθαίος, μητροπολίτης Εφέσου).²

¹ Ο ανεψιός του αναφέρεται ειδικότερα στον όγκο των βιβλίων του θείου του λέγοντας ότι, όταν ανέλαβε να του τα μεταφέρει στη Λέσβο, χρειάστηκαν τέσσερα άλογα για τη μεταφορά τους, see Manuel Moschopoulos, Letter 3, ed. L. Levi, "Cinque lettere inedite di Emanuele Moscopulo (Cod. Marc. CI. XI, 15)", *Studi Italiani di Filologia Classica* 10 (1902), 60-63, p. 61, lines 27-33: ἐδόκει δὲ πρίασθαι ἵππους, τέτταρας μὲν ἐπὶ τῇ ἀποσκευῇ (...) ἐμοῦ δὲ ἀνακεκραγὸς περὶ τῶν βιβλίων καὶ δεινὰ πάσχοντος εἰ οὕτως ἐν ἀμφιβόλῳ κείσονται πράγματι.

² Ο Μανουήλ Γαβαλάς αναφέρεται έμμεσα στον πλούτο της βιβλιοθήκης του Μοσχόπουλου με αφορμή την επιστροφή ενός βιβλίου του που είχε δανεισθεί, see Matthew of Ephesus, Letter 61, ed. D. Reinsch, *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174*, Berlin 1974, p. 188, lines 2-3 and

- Στην περίπτωση του λογίου μοναχού και δασκάλου, Μαξίμου Πλανούδη, τόσο τα αυτόγραφα χειρόγραφα του ή οι κώδικες τους οποίους απλώς επιμελήθηκε και έχει αποδειχθεί ότι συνδέονταν με τον κύκλο των μαθητών του, όσο και οι επιστολές του, βοηθούν στη διαμόρφωση μιας σχετικά ολοκληρωμένης εικόνας για το εύρος και την πολυμέρεια του συγγραφικού του έργου και επομένως και για την προσωπική βιβλιοθήκη που πιθανότατα θα διέθετε.
- Σε τέσσερις επιστολές του προς διαφορετικούς αποδέκτες ο Πλανούδης αναζητά επίμονα –και μάλλον χωρίς αποτέλεσμα– μια συλλογή Αρμονικής που είχε επιμεληθεί ο ίδιος και την είχε δανείσει στον μοναχό Αρσένιο Αυτωρειανό.³ Από δύο άλλες φαίνεται ότι είχε στην κατοχή του έναν μαθηματικού περιεχομένου κώδικα του Διοφάντου,⁴ ενώ από την επιστολή υπ' αριθμ. 46 αποδεικνύεται ότι είχε δανειστεί από τον Γεώργιο Βέκκο ένα βιβλίο ινδικής αριθμητικής, στο πλαίσιο προφανώς της ενασχόλησής του με τον συγκεκριμένο επιστημονικό τομέα που οδήγησε στη συγγραφή του έργου *Ψηφιοφορία κατ' Ἰνδούς ἢ λεγομένη μεγάλη*.⁵ Από τις επιστολές του ακόμη φαίνεται ότι είχε δανείσει σε έναν Εφέσιο γιατρό ένα βιβλίο με τη δική του μετάφραση του έργου *De consolatione philosophiae* του Βοηθίου,⁶ ότι στη βιβλιοθήκη του υπήρχαν επίσης τα *Σφαιρικά* του Θεοδοσίου και μία συλλογή από έργα των Διοφάντου, Νικομάχου, Ζωσίμου και Ευκλείδη,⁷ καθώς επίσης και ότι θα ξεκινούσε την αντιγραφή των έργων του Πλουτάρχου.⁸

27-29: ἡ μὲν δὴ βίβλος εἶσω τῶν ὄρων, οὓς τακτοὺς ἐθέμεθα εἰς ἀπόδοσιν, ἤδη καὶ πεπέρανται καὶ ἀπέσταλται and εἰ δ' ὥσπερ πατρίδος καὶ τῶν οἰκείων, καὶ τό γε τῶν προσόντων ἀπεινὰ βίβλων ἡμᾶς λογίσαιο, εὖ οἶδ', ὅτι μᾶλλον ἀναπεισθήσῃ οὐ μᾶλλον σὰς ἡ ἐμὰς τὰς σαυτοῦ βίβλους τιθέναι.

³ See Maximus Planudes, *Letter* 64, ed. Leone, p. 94, line 5: ἐχρήσω μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν τὴν ἀρμονικὴν, ἀπέδωκας δ' οὐδὲν ἐχρήσω μὲν γὰρ παρ' ἡμῶν τὴν ἀρμονικὴν, ἀπέδωκας δ' οὐδὲν, *Letter* 65, p. 96, line 6: τὴν βίβλον ἀπαιτεῖν ἐξ αὐτοῦ τόνδε τὸν τρόπον, *Letter* 68, p. 103, lines 13-16: ἡ γὰρ μὴν ἡμετέρα βίβλος ἀπὴν, πρὸς ἣν ἔδει βλέποντα τὴν ὑμετέραν εὐχερῶς διορθοῦν, ἐκείνη μὲν γὰρ διώρθωταί μοι, καὶ καλῶς, ὡς ἐμαυτὸν ἔχω πείθειν and *Letter* 106, p. 169, lines 12-13: Περὶ τοῦ τῆς ἀρμονικῆς βιβλίου καὶ πάλιν γράφω καὶ ἀξιῶ ζητηθῆναι.

⁴ See Maximus Planudes, *Letter* 33, ed. Leone, p. 66, lines 14-15: τὴν ὑμετέραν Διοφάντου βίβλον (ἀντιβαλεῖν ἐξ αὐτῆς γὰρ βουλόμεθα τὴν ἡμετέραν) and *Letter* 67, p. 99, lines 24-27: ἡ δὲ Διοφάντου βίβλος, ἣν ἀνάγκη τε ἀποπέμπειν ἣν καὶ τὰ γράμματα τοῦτ' αὐτὸ κελεύοντα ἦν, ἐπανήκει νῦν ἐκ τῶν πάλαι ρυτίδων ἡβώσα.

⁵ See Maximus Planudes, *Letter* 46, ed. Leone, p. 80, lines 8-12: τὸ δὲ πλεον ἐκάστης ἡμέρας, ἐξ οὗ τὴν βίβλον ἣν ἴστε παρ' ὑμῶν ἐχρησάμην, ὁ κατ' Ἰνδούς ἀριθμὸς δαπανᾷ (...) καὶ ταῦτα προσθεῖναι τῇ γραφομένῃ μοι βούλομαι βίβλῳ.

⁶ See Maximus Planudes, *Letter* 5, ed. Leone, p. 15, lines 18-20: ἐγὼ δὲ καὶ περὶ βιβλίου τινὸς ἀξιῶσαι βούλομαι· Βοήτιος ὄνομα τῷ βιβλίῳ. τοῦτο ἐγὼ μετήνεγκα μὲν ἐκ τῆς Λατίνων γλώττης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα.

⁷ See Maximus Planudes, *Letter* 67, ed. Leone, p. 102, lines 3-12: παράστασις δε μοι τοῦ λόγου τῶν Θεοδοσίου σφαιρικῶν ἡ βίβλος ἀρτίως αὐτόσε κοιμιζομένη (...) ὃν ὁ Διοφάντος εὖ ποιῶν δι' ὑμᾶς τό γε νῦν εἶναι διέδρα· συμπαραπήλαυσε δ' αὐτῷ τῆς σωτηρίας καὶ ἀριθμητικὴ Νικομάχου κατὰ πολλὴν περιουσίαν εὐρωτιῶσα καὶ Ζωσίμου τινὸς ἀρμονικὴ διατύπωσις καὶ ἣν Εὐκλείδης ἐν βραχεὶ τοῦ κανόνος κατατομὴν παραδέδωκεν, εἰς ἓν τεῦχος ἅπαντα συναφθέντα.

⁸ See Maximus Planudes, *Letter* 106, ed. Leone, p. 169, line 18: Ἐμοὶ δ' ἔδοξε τὰ τοῦ Πλουτάρχου γράψαι βιβλία.

- Γνωρίζοντας πάντως την ποικιλία του συγγραφικού έργου του Πλανούδη, μέρος του οποίου χρησίμευσε οπωσδήποτε και για τους διδακτικούς του σκοπούς (βιβλία γραμματικής και συντακτικού, επιμερισμοί, αττικισμοί, ανθολογία επιγραμμάτων, συλλογή παροιμιών), μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο λόγιος μοναχός είχε άμεση πρόσβαση σε βιβλία αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων, χωρίς ωστόσο να είμαστε βέβαιοι αν όλα αυτά ανήκαν στην προσωπική βιβλιοθήκη που διατηρούσε ή στη βασιλική βιβλιοθήκη της μονής που διέμενε, η οποία όμως, σύμφωνα με όσα γράφει στην επιστολή υπ' αριθμ. 67 προς τον πρωτοβεστιάριο Θεόδωρο Μουζάλωνα, βρισκόταν σε πολύ κακή κατάσταση.⁹
- Κύρια πηγή πληροφόρησης για την ιδιωτική βιβλιοθήκη του Κωνσταντίνου Ακροπολίτη αποτελεί η επιστολογραφική του συλλογή. Η σύντομη επιστολή υπ' αριθμ. 80 μάλιστα αρκεί για να μπορέσει να σχηματίσει κανείς μια πρώτη εικόνα για τον πλούτο της, καθώς σε αυτήν ο επιστολογράφος μάς πληροφορεί αρχικά για το γεγονός ότι κληρονόμησε αρκετά βιβλία από τον πατέρα του, Γεώργιο,¹⁰ ενώ στη συνέχεια αναφέρεται στην ύπαρξη ενός ξεχωριστού –αποθηκευτικού μάλλον– χώρου στο πάνω μέρος της κατοικίας του, όπου τα φύλασσε και στον οποίο συνήθιζε να μελετά.¹¹ Από άλλες επιστολές του μαθαίνουμε ότι η βιβλιοθήκη του περιλάμβανε την *Ἱερὰ ὄπλοθήκη* του Ανδρονίκου Καματηρού,¹² το διδακτικό έπος του Γεωργίου Πισίδη *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον ἢ Κοσμουργία*,¹³ καθώς επίσης και κώδικες με έργα των Πλάτωνα, Πλωτίνου, Δημοκρίτου και Ηρακλείτου.¹⁴
- Ένα δίκτυο επιστολογράφων οι οποίοι φαίνεται ότι αντάλλασσαν κώδικες μεταξύ τους αλλά και με άλλους λογίους της εποχής και ότι διέθεταν την προσωπική τους βιβλιοθήκη συγκροτούν ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Θεόδωρος Υρτακηνός και ο Μιχαήλ Γαβράς που έδρασαν στα τέλη του 13^{ου} και στο πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα.

⁹ See Maximus Planudes, *Letter 67*, ed. Leone, p. 100, lines 17-20: καὶ τούτου μαρτύριον ἡ καθ' ἡμᾶς ἴδε μονὴ τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην τοῖς φιλομαθέσι προτείνουσα· αὕτη μὲν γὰρ ἐπ' ἐλάχιστα ταῖς ἐν αὐτῇ χρῆται βίβλοις, τοῖς δ' ἄλλοις κοινὸν ἀνέωγε πρυτανεῖον καὶ ἄφθονον.

¹⁰ See Constantine Acropolites, *Letter 80*, ed. Romano, p. 169, lines 1-3: Τὴν βίβλον, ἣν πρὸς τῆς σῆς ἀπητήθην σεβασμιότητος, ῥαδίως μὲν ἐκτησάμην. πατρόθεν καὶ γὰρ σὺν συχναῖς ἐτέραις εἰς κλῆρον ἀπενεμήθη μοι.

¹¹ See Constantine Acropolites, *Letter 80*, ed. Romano, p. 169, lines 11-13: ἐπὶ τῷ ὑπεργεῖῳ παρευθὺς τῶν οἰκημάτων γενέσθαι καὶ τοῦ κιβωτίου τὸ ζητούμενον ἀνελέσθαι and *Letter 59*, p. 155, lines 39-40: παρήλθον τὸν οἰκίσκον, ἐν ᾧ τὰς τῶν βίβλων ἀνελίξεις ποιούμενος εἴωθα.

¹² See Constantine Acropolites, *Letter 61*, ed. Romano, p. 156, line 1: Τὴν Ἱερὰν ὄπλοθήκην τῷ ἱερῷ στέλλω πολεμιστῇ.

¹³ See Constantine Acropolites, *Letter 78*, ed. Romano, p. 167, lines 1-3: Πισίδου πάλαι μὲν βίβλον εὖ δι' ἰάμβων ξυνθέντος εἰς κοσμογένειαν, διημαρτημένην δὲ νῦν εὕρισκομένην καὶ τὰ πολλὰ διεσφαλμένην.

¹⁴ See Constantine Acropolites, *Letter 59*, ed. Romano, p. 154, lines 12-18: ὑπέστρεψα οἴκαδε, βίβλον, ὡς εἴωθα, μετὰ χειρὰς λαβών· Πλάτωνος ἦν ἡ βίβλος, Περὶ ἐπιστήμης ὁ λόγος ὅλος ἐγενόμην τῆς ἀναγνώσεως. οὐκ ὀλίγον οὖν διελθὼν καὶ κόρον τούτου λαβών, πρὸς ἐτέραν ἐργασίαν ἐτράπην. Χάρτην γὰρ καὶ μέλανα μεταχειρισάμενος, γράφειν παρωρμήθην καὶ ἔγραφον. δίκην γὰρ ἐπῆει μοι μελετῆσαι Δημοκρίτου καὶ Ἡρακλείτου Φιλοσοφίαν εἰς δικαστὴν προκαθίσαντι and *Letter 95*, p. 189, line 20: τὴν τοῦ σοφωτάτου Πλωτίνου βίβλον σοι πέπομφα.

Ο πρώτος, όπως ήδη έχει αναφερθεί, είχε στην κατοχή του τα *Μετέωρα* του Αριστοτέλη μαζί με τα σχόλια του Αλεξάνδρου Αφροδισιάδας, καθώς επίσης και βιβλία με κείμενα του Θεοδώρου Μετοχίτη και του Λέοντος Βαρδαλή,¹⁵ ενώ αντίστοιχα πολλές από τις προσωπικές του δημιουργίες φαίνεται ότι διέθεταν – εκτός του Υρτακηνού και του Γαβρά– ο γιος του Ιωάννης Χούμνος, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος, ο Θεόδωρος Ξανθόπουλος, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο ύπατος των φιλοσόφων Κυπριανός Νικήτας και οι λιγότερο γνωστοί Μανουηλίτης και Φακρασής.¹⁶

- Από τις επιστολές του επίσης πληροφορούμαστε ότι ο συγγραφέας και δάσκαλος Θεόδωρος Υρτακηνός έδινε πολλές φορές δικά του έργα σε άλλους προκειμένου να διατυπώσουν την κριτική τους, αλλά και ότι ταυτόχρονα δανειζόταν και ο ίδιος αρκετά βιβλία.¹⁷ Στην προσωπική του βιβλιοθήκη, εκτός από τις δημιουργίες των συγχρόνων λογίων και φίλων του, θα πρέπει να υπήρχαν και κλασικοί συγγραφείς που αναμφίβολα τους γνώριζε σε βάθος, παρά το γεγονός βέβαια ότι σε επιστολή του δηλώνει κατηγορηματικά ότι, αν και διαθέτει έργα του Γρηγορίου Ναζιανζηνού, του Μ. Βασιλείου και του Ιωάννη Χρυσόστομου, δεν έχει βιβλία των τριών τραγικών ποιητών της αρχαιότητας.¹⁸
- Η βιβλιοθήκη του Μιχαήλ Γαβρά από την άλλη πρέπει να ήταν ιδιαίτερα πλούσια αν συνυπολογισθεί και το γεγονός ότι ο λόγιος συγγραφέας είχε μία εξοχική κατοικία, όπου εναπόθετε τα βιβλία του. Χωρίς αμφιβολία διέθετε αρκετά χειρόγραφα με έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, καθώς από τη συστηματική μελέτη των επιστολών που απέστειλε ή έλαβε αποδεικνύεται ότι είχε στην κατοχή

¹⁵ See Nicephorus Choumnos, *Letter* 38, ed. Boissonade, p. 47, lines 4-7: Καὶ ἡμεῖς μὲν οὕτω καὶ μάλα τι πρόθυμοι, τοῖς βιβλίοις συνεῖναι ὧν πατὴρ ἐκάστοτε σὺ, θαυμαστῶς ὄντως ἀποτίκτων καὶ τῶν παλαιῶν ἐκείνων ἀξίως σπερμάτων and *Letter* 75, p. 90, lines 8-10: Ὡς δ' ἐπ' αὐτοὺς ἤκομεν τοὺς λόγους καὶ τὴν ἐκ τοῦτων περιούσάν σοι δύναμιν, ἐπὶ μᾶλλον πάντες ἐθαύμαζον, κάγώ δ' ἤμην πρὸ τῶν ἄλλων θαυμάζων.

¹⁶ See λ.χ. Nicephorus Choumnos, *Letter* 4, ed. Boissonade, p. 5, lines 5-6: Ἐχεις ἰδοῦ, μετὰ τοῦ περὶ ἀέρος λόγου καὶ τὰς ἐπιστολὰς αἷς μήπω συνεγένου, *Letter* 37, p. 45, lines 2-4: Ἴσως ὁ περὶ τῆς ὕλης ἐμοὶ καὶ τῶν ἰδεῶν ἀπειργασμένος ἀντιθετικῶς πρὸς Πλάτωνα λόγος οὗ τοῦ συνήθους εἵδους καὶ τῆς καθαρότητος εἶναι δόξει and *Letter* 145, p. 168, lines 26-28: Τοῦτο καὶ πρὸς σὲ πέμπω, καὶ, εἴ τι, τοῦ θυμοῦ κρατοῦντος, παρὰ τὸ εἰκὸς ἐφθεγξάμην, διόρθου, καὶ συνέτιζε τὴν ἐφ' οἷς εἰρήκειν ἀφροσύνην ἐμήν.

¹⁷ See λ.χ. Theodore Hyrtakenos, *Letter* 51, ed. La Porte du Theil, p. 16, lines 12-14: Ἦκεί σοι μὲν ὁ λόγος ἐπήγγελτο γὰρ, καὶ οὐ ἦν ὅπως οὐχ ἤξειν σοφώτατε. Ἦκει δὲ, πῶς δοκεῖς μεθ' ὅσης αἰδοῦς, φάναι δὲ μᾶλλον, ὑποστολῆς; περιδεδιὼς τῇ ψήφῳ, οἷά τις ἐξοίσεται and *Letter* 6, p. 727, lines 17-20: Φήμη περιθέει τοὺς λογίους, οὐκ ἄχαρις ἥδ' ἔστι, τὴν σὴν μεγαλόνοιαν ἐξεννοχέει λόγον γενναῖον, Περὶ ψυχῆς ὃν φασιν, εἰ περιόντες Πλάτων τε καὶ Πλωτῖνος, καὶ ὅσοι τοῦ φιλοσόφου κόμματος, ἐπήρσαν, τάχ' ἂν αἰδεσθέντες ἀπήρσαν.

¹⁸ See Theodore Hyrtakenos, *Letter* 30, ed. La Porte du Theil, p. 3, lines 1-6: Εἰ μὲν παρῆσαν Αἰσχύλοι, ἢ μὴν Εὐριπίδαι, ἢ Σοφοκλεῖς, τραγικοὶ ποιηταί, παρ' ἐμοί, ῥᾶστ' ἂν, ἀποδοδόμενων αὐτῶν, οὐμὸς ἡκόστησεν ἵππος ὀλίγον γὰρ, ἢ μηδὲν, ἐλυμηνάμην τῷ βίῳ. Ἐπειδὴ δ' ἀντ' αὐτῶν ἄνδρες εἰσὶ θεολόγοι, Γρηγόριοι δηλαδὴ, Βασίλειοι τὲ, καὶ Χρυσόστομοι, κοσμικοὶ φωστῆρες ἀειλαμπεῖς, τίν' ἂν τις ἀποδόμενος τούτων, δικαίως εἴη γ' ἂν ἀποδόμενος.

του βιβλίου που περιείχαν Όμηρο, Ηρόδοτο, Πλάτωνα και Δημοσθένη.¹⁹ Του ανήκαν επίσης κώδικες με τις επιστολές του αποστόλου Παύλου, καθώς και με έργα του Πλουτάρχου, του Αιλίου Αριστείδη και συγγραφέων της εποχής του.²⁰ Το ενδιαφέρον του άλλωστε για την αναζήτηση και την απόκτηση χειρογράφων με κάθε δυνατό τρόπο μαρτυρά και η επιστολή που έστειλε στον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, με την οποία ζητούσε από τον αποδέκτη να του δανείσει ορισμένα βιβλία από τη βιβλιοθήκη που προφανώς διέθετε.²¹

- Για την ιδιωτική βιβλιοθήκη του Θεοδώρου Μετοχίτη αντλούμε από κείμενα του ίδιου τις απαραίτητες πληροφορίες για τον όγκο και το περιεχόμενό της. Συγκεκριμένα, σε μία επιστολή που έστειλε στους μοναχούς της μονής της Χώρας, όταν βρισκόταν στην εξορία στο Διδυμότειχο (1328-1330), επισημαίνει την ιδιαίτερη αξία των βιβλίων του και παρακαλεί για την προσεκτική φύλαξή τους.²² Σε ένα ποίημά του από την άλλη αναφέρει ότι κατείχε πολυάριθμα κοσμικού κυρίως περιεχομένου βιβλία,²³ ενώ στο ποίημά του *Εἰς τὸν σοφὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν ὑποθήκαι καὶ περὶ τῶν οἰκείων συνταγμάτων* εξειδικεύει το είδος τους τονίζοντας ότι επρόκειτο για φιλοσοφικά, επιστημονικά, ρητορικά και ποιητικά έργα.²⁴ Ανάλογο ήταν και το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης του μαθητή του,

¹⁹ See λ.χ. Michael Gabras, *Letter 100*, ed. Fatouros, p. 162, lines 2-3: Ἦδη καὶ ὁ τόν τε τῶν ρητόρων .ακρον καὶ τῶν ποιητῶν συμπάντων τοῦτον ἄριστον τὸν μὲν ληψόμενος ἀπέσταλται πρὸς σέ, τὸν δὲ ἀποληψόμενος and *Letter 3*, p. 12, lines 2-3: Ἡμῖν μὲν τὰ τῶν ἐλπίδων τοῦ τὸν Ἡρόδοτον λήψεσθαι ἔτ' ἐπιεικῶς ἔρρωται.

²⁰ See λ.χ. Michael Gabras, *Letter 337*, ed. Fatouros, p. 533, lines 2-4: Τὸν τὰ πρῶτα τῶν θείων ἀποστόλων, ἐπεὶ καὶ μόνος τῶν ἀπάντων οὗτος ἐπαρρησιάσατο Χριστὸν ζῆν ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἑμαυτὸν πέμποντα ἀπόστολον πρὸς τὸ λαβεῖν καὶ ἤδη εἰληφότα ἔδει φέρειν οἴκαδε, *Letter 252*, p. 409, lines 2-4: ὁ δὲ Πλούταρχος περικοπεῖς αὐτοῦ τῇ κατ' αὐτὰς φθορᾷ σῶς γενέσθαι πάλιν ἔστηκεν ἡμᾶς καταναγκάζων, ἡμεῖς δὲ τὴν διὰ τέλους τούτου σωτηρίαν σοὶ εἰκότως ἀνεθήκαμεν, *Letter 260*, p. 416, lines 2-3: Ἡ ἡμᾶς, ὡς ἔοικε, τοῦ χάριτας λαμβάνειν κρίνων ἀναξίους διὰ τοῦτ' οὐκ ἔγνωκας τὸν Ἀριστείδην πέμψαι and *Letter 431*, p. 664, lines 3-5: Πέμψας μοι τὴν ἤδη συντεθεῖσάν σοι εὐχὴν περὶ μὲν ταύτης ἐπιστέλλων ἔλεγες ὅπως ἔξω κρίσεως τῆς κατ' αὐτὴν εἰς λόγον τοῦ ἐν λόγοις ἀγαθοῦ διεξιῶν αὐτὴν ἀντεπιστέλλοντά με λέγειν.

²¹ See Michael Gabras, *Letter 2*, ed. Fatouros, p. 11-12, lines 7-2: καὶ γὰρ οὗν ἔοικεν ἡμῖν συγκληρωθῆναι, ὦν ἂν ὤμεν ἐνδεεῖς, ὅσα γε εἰς βίβλους ἔκει, ταῦτ' αἰτοῦντας παρὰ σοῦ λαμβάνειν.

²² See Theodore Metochites, *Letter to the Monks of the Chora*, ed. Ševčenko, p. 80-82 (§23), lines 2-8: ὅπως φυλάσσοιτέ μοι τὰ ταμιεῖα τοῦ καλλίστου πλούτου, τῶν πολυτιμῶν βιβλίων, ἐν ἀσφαλεῖ καὶ ἄσυλῳ, πάσης ἐπηρείας ἀνώτερά τε καὶ κρείττω. τὸν μὲν ἐγὼ φθάσας πλοῦτον ἐνεθέμην τῇ μονῇ προνοήσας, πλεῖστον ἀμέλει καὶ οὐκ οἶδ' εἰ καὶ ἄλλη ποι τοσοῦτον ἔφην δ' ἂν, εἰ μὴ νεμεσητά γ' ἴσως ἦν καὶ φορτικὸν ἔδοξεν ἂν, εἰ καὶ παρὰ ταῖς ἄλλαις αὐτόθι πάσαις μοναῖς τοσοῦτον, ἅμα τῷ τοιοῦτον εἶναι· καὶ ἴσως οὐ χρειωδέστατον τῇ μονῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὴν ὑμῶν χρεῖαν λυσιτελέστατον, καὶ περισπούδαστον καὶ ποθεινὸν εὖ μάλα τοι τοῖς περὶ λόγους ἔχουσι.

²³ See Theodore Metochites, *Poem 1*, 1146-52, ed. M. Treu, *Dichtungen des Gross-Logotheten Theodoros Metochites* (Programm des Victoria-Gymnasiums zu Potsdam, Ostern, 84), Potsdam 1895, pp. 31-32: παντοίων θέμαν ἡδὲ πολυαρίθμων βιβλίων, / ἡμὲν ὅσαι τῆς ἡμετέρας σοφίης ἔασι δὴ / θειοτέρας, αἵπερ μάλ' ἐπὶ χρεῖοι ἔασ' αὐταὶ / παντοῖαί θ' ἅμα καὶ τ' ἐπὶ ταῦτά λέγουσαι πούλλαί· / ἡδ' ἔθ' ὅσαι τῆς θύραθεν Ἑλλήνων σοφίης / χ' αὐταὶ πούλλαί καὶ σχεδὸν ἅς τ' ἐγνώκαμεν, οἳ γε / ἀμφὶ λόγους σπουδὴν ἔχομεν πολὺ τ' ἄσυχον αὐτήν.

²⁴ See Theodore Metochites, *Poem 4 (on Gregoras)*, 249-54 and 352-60, ed. Guiland, p. 273 and 277-78: ἀμφὶ τε Φυσικ' Ἀριστοτελήϊα πούλυστρουφα, / πούλυερίχθ' εὐρήματα φύσιος ἱστορίας / ἀπηγευμένα, ἀμφὶ τε Μαθηματικὰν ἔξιν / ἢ ἐπὶ πόλλ' ἐμόγησα νόον Πτολεμαίου πολλάν, / μάλιστ' ἀμφ'

Νικηφόρου Γρηγορά, καθώς, όπως φαίνεται από τα χειρόγραφα που σχετίζονται με αυτόν, περιλάμβανε κυρίως κώδικες με φιλοσοφικά και επιστημονικά κείμενα,²⁵ μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και ορισμένα του δασκάλου του (Άστρονομική Στοιχείωσις και σχόλια στη Μαθηματικὴν Σύνταξιν του Πτολεμαίου).

Ἄστρονομίην διζεύμενος, εὖτε / συναγήοχα πάντα πρήγματα θωύμαστα and ὅσα τε πόλλ' ἕτερα βιβλί' ἀγήοχα τῇδε, / ἥ μὲν ἱρὰ ἡδ' αὖ σοφίης τῆς ἐλληνίδος, / τοῦτο μὲν ἀμφὶ ῥητορικῆς ἀεθλεύματα, / τοῦτο δ' ἄρ' ἀμφὶ φιλοσοφίας θεάματα σεμνὰ, / τοῦτο δ' ἄρ' ἀμφὶ γε ποιησίου ἡμερτὰ πολλὸν / ἀραρότα μέτροισιν ἐκάστοισι πονάματα· / πάντ' ἄρα μοι καὶ τάδ' ἀμφιέπε τῇ μονᾷ σῶα / προφρονιμῶ, χάριν ἐμὰν ἡδὲ θ' ὅσοι γ' ἐξείης / εἰρασταὶ σοφίης ἐρίηροι ἔσσονται βρουτοί.

²⁵ Πρόκειται λ.χ. για ἔργα των Αριστοτέλη, Πλουτάρχου, Ιωάννη Λυδού και Νικομάχου Γερασηνού, see Bianconi, *ibid.*, pp. 228-30.